

İŞLEVSEL VE TARİHSEL BAKIŞ AÇISIYLA NEVRUZ GELENEĞİ

Functional and Historical Perspective on the Nowruz Tradition

Die Nevruz-Tradition. Eine funktionale und historische Analyse

Belkıs MENEMENCİOĞLU TEMREN*

DOI: 10.24082/abked.2017.15.001

ÖZ

Bu makalede, nevrüz geleneği bir kültür olarak ele alınmış ve tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda, öncelikle nevrüz geleneğinin farklı kültürlerdeki algısı ve yeri hakkında tespit ve değerlendirmelere yer verilmiştir. Nevruz geleneği hakkındaki genel ve kültürel bağlamı bu bilgilendirmenin ardından, Türk kültüründe nevrüz geleneğinin yeri ve önemine değinilerek Bektaşî geleneğinde nevrüz hakkında tespit ve değerlendirmeler yapılmıştır. Türk kültür çevresinde oluşmuş ve gelişmiş olan Bektaşîliğin nevrüz geleneğine bakışı ritüeller üzerinden ele alınmıştır. Son olarak Bektaşî geleneği içerisinde nevrüzde gerçekleştirilen ritüeller ve inanç uygulamaları hakkında tespit ve değerlendirmelere yer verilmiş bu vesileyle Bektaşî geleneği içerisinde gerçekleştirilen nevrüz ritüelleri bağlamında nevrüzün işlevsel özellikleri bilim dünyasının dikkatine sunmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nevruz, Alevi, Bektaşî, Babagan Bektaşîliği, Türk Kültürü.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Bölümü, Emekli Öğretim Üyesi.

ABSTRACT

This paper addresses the Nowruz tradition as a culture and tries to define it. Therefore, it begins with findings and evaluations about the perception and the place of the Nowruz tradition in different cultures. After this information about the Nowruz tradition, the place of the Nowruz in the Bektashi tradition is ascertained and evaluated by referring to the importance and the place of the Nowruz tradition in Turkish culture. The view of Bektashism, formed and developed in Turkish culture environment, on the Nowruz tradition is discussed on the basis of rituals. This paper which, finally, includes findings and evaluations about rituals and belief practices performed during the Nowruz within the Bektashi tradition, aims to draw the scientific community's attention to the functional features of the Nowruz in the context of Nowruz rituals performed within the Bektashi tradition.

Keywords: Nowruz, Alevi, Bektashi, Babagan Bektashism, Turkish culture.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Artikel untersucht die *Nevruz*-Tradition als Kulturform und versucht diesen näher zu bestimmen. Ausgehend davon, werden zunächst unterschiedliche kulturelle Interpretationen der Nevruz-Tradition betrachtet, um diese in einem zweiten Schritt näher zu analysieren. Darauf aufbauend, soll dann auf den Stellenwert und die Relevanz der Nevruz-Tradition in der türkischen Kultur eingegangen werden, um Elemente des Nevruz in der Bektaschi-Tradition zu identifizieren und auswerten zu können. Der Standpunkt des Bektaschitentums gegenüber der Nevruz-Tradition, die sich im Rahmen der türkischen Kultur gebildet und entwickelt hat, wird durch die Betrachtung und Analyse von traditionellen bektaschitischen Nevruz-Ritualen erschlossen. Auf dieser Grundlage wird abschließend die funktionale Eigenschaft des Nevruz in bektaschitischen Nevruz-Ritualen und Glaubenspraktiken näher untersucht, mit dem Ziel, es der Wissenschaft und einer breiten Öffentlichkeit zugänglich und auf die Thematik der Funktionalität von Nevruz aufmerksam zu machen.

Schlüsselwörter: Nevruz, Aleviten, Bektaschiten, Babagan Bektaschitentum, Türkische Kultur.

İşlevsel ve Tarihsel Bakış Açısıyla Nevruz Geleneği

Bu yazımızda Nevruz geleneğini, simge ve kültür ilişkisi bağlamında hangi işlevleri yerine getirdiğine vurgu yapmak suretiyle, farklı kültürlerdeki örneklerine de değinerek oluşumundan bu yana gelişen tarih sürecinde ele alacağız. Daha sonra bizim kültürümüzde ne şekilde gelenekselleştiği üzerinde duracağız.

Öncelikle “kültür” kavramı üzerinde durmak isterim. Halk ağzında kültür ve kültürlülük, sanat, eğitim ve bilgi açısından donanımlı olmak gibi basitçe karşılık bulsa da, kültürel antropoloji açısından tanımını çok daha geniş kapsamlıdır. Biri daha açıklayıcı, diğeri daha özet olmak üzere bilimsel kabul görmüş ve antropolojide kullanılmakta olan iki tanıma yer verelim. Kapsamlı olanı kültürü, “bir halkın ya da bir toplumun maddi ve manevi alanlarda oluşturduğu ürünlerin tümü; yiyecek, giyecek, barınak, korunak gibi temel ihtiyaçların elde edilmesi için kullanılan her türlü araç-gereç; uygulanan teknik; fikirler, bilgiler, inançlar; geleneksel, dinsel, toplumsal, politik düzen ve kurumlar; düşünce, duyuş, tutum ve davranış biçimleri; yaşama tarzıdır” şeklinde tanımlar, özet tanım ise kültürü “doğanın oluşturduklarına karşın, insanlığın oluşturduğu her şey” diyerek özetler. İnsanlığın oluşturduğu maddi ve manevi her şey kültürün kapsamına dahildir.

Kültür tanımından hareketle nevrüz geleneğinin kültürel bir uygulama olduğu açıktır. Kelime anlamıyla “nevrüz”, “yeni gün” demektir. Türkçemizde diğer bazı kelimeler gibi özellikle Osmanlı döneminde bilim ve yazım dilinde Farsçanın yoğun kullanılması nedeniyle Fars kökenli olarak yerleşmiştir. Bugün yoğun ve yaygın olarak uygulama alanı bulan önemli simgelerden biri haline gelmiştir. Nevruz veya nevrüz geleneği simgeseldir. Neyi veya neleri simgelemektedir? Sorusuna yanıt vermeden önce kısaca “simge” nedir üzerinde durmakta yarar var.

Turner, “*Dünyayı işaretler aracılığıyla, kendimizi simgeler aracılığıyla algılarız*” der. İşaret, bire bir, tek bir anlamı betimler, trafik işaretleri gibi. Dur işaretinin başka bir anlamı yoktur. Mecburi istikamet veya girilmez işaretleri gibi. Ancak simge, bir anlamlar bütünü anlatır. Birebir bir nesneyi işaret etmek yerine bir anlam ilişkisini vurgular. Diğer bir deyişle, bir simgenin içinde onu isimlendiren olgu çerçevesinde oluşmuş pek çok anlam saklıdır.

Simgeler çok sesli (multi-vocal) bir yapıya sahiptir. Bir simgeyi sözel olarak tanımlamak bu nedenle son derece güçtür. Simge, oluşum sürecinde geçtiği her

toplumdan, tarihin her döneminden üzerine bazı anlamlar yüklenebilir. Bir kartopunun yuvarlanması misali, simge kültürel ortamlardaki tarihi ve coğrafi gezintisi sırasında pek çok anlam vurgulaması yüklenir. Dolayısı ile bir simgenin hangi konumda, hangi anlamı vurguladığı üzerinde fikir yürütmek için söz konusu kültürü iyi tanımak ve o kültürün simgeye yüklediği anlamı bu bağlamda çözmek, anlamlandırmak gerekir.

Her tanımlama çabası bütünün bir parçasını ele alabilir. Nevruz simgesi de buna iyi bir örnektir. Çeşitli kültürler kendi kültürel geçmişlerindeki vurgulamayı öne çıkararak bu özel simgeyi inhisarları altına alma çabası gütmektedirler, oysa nevrüz simgesi bu yazımızda göstermeye çalışacağımız gibi işlevsel açıdan belki de dünyanın en eski, en yaygın kültürel simgelerinden biridir.

Simgesel düşünme sadece insana özgü ve kültürel bir davranıştır. Antropolog Leslie White'a göre kültür, atalarımız simgeleştirme yeteneğini kazandıktan sonra veya ihtiyari bir şekilde, nesnelere ve olaylara anlam yükleyebilme ve bu anlamları kavrayıp değerlendirebilmeye başladığı zaman ortaya çıkmıştır. İnsanın bu yeteneği onu diğer canlılar arasında eşsiz kılmış ve iletişim aracı olarak 'dil'i geliştirmesine yol açmıştır. Simgeler özellikle dil ile ilintilidir. Burada tüm dilleri kastediyoruz. Duman dili, kuşdili, simge dili, konuşulan diller, matematik dili, vb.gibi. Ülkeleri temsil eden bayraklar gibi, sözlü olmayan simgeler de vardır. Örneğin, minare İslam kültürünün bir simgesidir. Haç, Hristiyan kültürünün simgesidir.

İnsanlar yüz binlerce yıl kültüre temel oluşturan yetenekleri paylaştılar. Bunlar öğrenebilme, simgesel düşünebilme, dili yönlendirebilme ve yaşamlarını örgütlemek ve çevreye uyum sağlayabilmek için gereken alet ve diğer kültürel ürünleri kullanabilme yetenekleridir. Her çağdaş insan topluluğu, simgeleştirme ve böylece bir kültür yaratıp onu sürdürebilme yeteneğine sahiptir. En yakın akrabalarımız olan şempanze ve gorillerin bazı ilkel ama kültürel sayılabilecek yetenekleri vardır. Fakat başka hiçbir canlı, Homo kadar öğrenebilme, iletişim kurabilme, biriktirebilme, işleyebilme ve bilgi kullanabilme gibi kültürel yetenekleri geliştirememiştir. İnsan oluşturunca. İnsanın oluşturdukları da –kültür- meydana getirir. Kültürümüzün içinde oluşan şeyleri biz çoğu zaman isimlendiririz, yani simgeleştiririz. Kısaca kültür simgeseldir ve kültürü anlamak, kültürü çözümlmek için simge bilgisine ve simge çözümlemesine başvurmak zorunda kalırız. Ritüeller ve inançsal söylemler de simgesel kalıplardan oluşur. Onları doğru anlamlandırmak da simgesel çözümlemeyi doğru yapabilmekle mümkündür.

İnsanoğlu, içine doğduğu toplum içinde kültürel kalıpları öğrenir, çoğunu olduğu gibi kabullenir, buna insanın kültürlenme yoluyla öğrenmesi ve ait olduğu toplumun bireyi olma süreci deriz. İçine doğduğu toplumun kültürü onu adeta formatlar, bu süreçte hep simgesel aktarım işbaşındadır.

İnsanın dünyası, kabının genişliğiyle doğrudan orantılıdır. Diğer bir deyişle, bilgisi, iletişim kanallarının erişim alanıyla sınırlı, becerisi ise bunları icraata dökebilme olanaklarıyla sınırlıdır. Kapalı, küçük bir toplumda yaşayan insanın dünya görüşü ve oluşturma gücü ile iletişim kanallarını yoğun olarak kullanabilen ve dış dünyaya açık ve çeşitlilik içeren büyük bir toplumda yaşayan insanın dünya görüşü ve oluşturma gücü aynı olmayacaktır. Günümüzde bilişim devrimi sonrası oluşan yeni dünyada, iletişim teknolojisinin sunduğu imkanlar ile adeta sınırlar kalkmış, siber kültür içinde insan yepyeni olanaklara kavuşmuştur. İnsanoğlunun etnosantrik özelliği, dar iletişim olanağı sağlayan kapalı toplumlarda öğrenilen simgesel kalıpların sadece kendi toplumlarına ait olduğu düşüncesini geliştirmelerine neden olur. Oysa iletişim olanaklarını yoğun olarak kullanabilen açık toplumlar daha az etnosantrik davranmakta ve daha paylaşımcı olabilmektedirler. Bu tasavvuftaki “bu benimdir, bu senin” aşamasından “hem senindir, hem benim” aşamasına geçiş gibi algılanabilir. Nevruz simgesi de tek bir topluma mal edilemez ve işlevsel açıdan ele alındığında “hem senindir, hem benim” anlayışına uygun düşer.

İnsanın diğer bir özelliği de, Hollandalı tarihçi Johan Huizinga'nın dikkat çektiği gibi oyuncu yönüdür. *Homo Ludens* kısaca oynayan, oyuncu insan demektir. Huizinga, yeryüzünde insana ait her şeyin başlangıcının oyun olduğunu ileri sürer. Yazara göre, nasıl ki hayvanları izlediğimizde, özellikle yavru hayvanların birbirleriyle oynadığını görürüz ve bu oynaşmalarda her biri belirli kurallara uyar, insanoğlu da kültürel birikiminin en başında benzer oyun ortamlarını oluşturmuştur. Oyun kurgusal olduğu bilinen ve gündelik hayatın dışında yer alan, bununla birlikte oyuncuyu da tamamen içine çeken, gönüllü, özgür bir eylemdir. Sınırları özellikle belirlenmiş zaman ve mekan içinde gerçekleşen, her türlü maddi çıkardan ve yarardan uzak bu eylem, verili kurallara göre, belli bir düzen içinde yerine getirir. Oyunu bozan, düzeni bozan, dışlanır. Oyuncu ve kimi zaman da seyirci kendinden geçer, coşar. Bu şekilde tanımlanan oyun, tarih boyunca, hayatın her alanında kültürün temel öğelerinden biri olarak varlığını sürdürmüştür.

Huizinga, kolektif hayatın bütün önemli biçimlerinin- ibadet, şiir, müzik, dans, bilgelik, bilim, hukuk, mücadele ve savaş- ortaya çıkışında oyunun son derece etkin bir rol oynadığını ileri sürer.

Ritüellerin, bayramların oluşumunda da insanın bu yanının, yani Homo Ludens özelliğinin önemli bir payı olduğunu görürüz. Belirli duyguların dışı vurumu, paylaşımı ve bu paylaşımın verdiği coşku ve heyecanı hissetmek insana mutluluk verir. Nevruz kutlamalarında insanın bu yönünü görürüz.

Şu halde Nevruz nedir dersek, nevrüz kültürel bir olgudur, simgeseldir ve insanın Homo Ludens olarak tanımlanan oyuncu yönüyle şekillenerek oluşmuş, dağarcığına çeşitli anlamları yüklenerek, işlevsel olarak bakıldığında dünyanın pek çok yerinde uygulama alanı bulan, belki de yeryüzünün en eski geleneksel simgelerinden biridir, diyebiliriz.

Varlığının bilincinde olan ve “*Homo Sapiens*” olarak tanımladığımız atalarımız, hayret, hayranlık ve bazen de korku dolu gözlerle çevresini algılamaya çabalarken, doğanın sistemli bir şekilde dönüşüm içinde olduğunu izlemişlerdi. Gününbirlik yaşam savaşı veren, avcılık ve toplayıcılıkla geçinen bu insanlar için soğuk ve verimsiz kış ayları çok çetin geçmekteydi. Avlanmak son derece zorlaşıyor, doğanın uykuya yatmasıyla toplayacak besin maddesi de bulmak zorlaşıyordu. Sağ kalmayı başarabilenler için doğanın canlanmasını izlemek, ilkbaharın gelişini görmek inanılmaz bir mutluluk kaynağıydı. Bu olay, kendilerine “aşkın” olan yüce kudretlerin, onlara kendilerini hissettiriyordu. Dolayısıyla akıllara sığmayan, bu üstün güçlere, bu yüceliklere, aşkınlıklara, şükranlarını sunmaları gerekmekteydi. İşte bugün Nevruz adıyla kutladığımız bayram, ilksel zamanlarda atalarımızın çetin kış döneminde yaşam savaşını kazanıp, kurtulabilenlerin kutladığı “kurtuluş bayramı” idi. Yeni bir dönem gelmişti, doğa canlanıyordu, aydınlık artıyordu, bereketli günler tekrar doğuyordu. Yeni bir gün geliyordu. İşte bu nedenle “nevrüz” (yeni gün) adı bu kutlamayı ve amacını güzel bir şekilde vurguluyordu.

Anlaşılabileceği üzere bu bayramın gerçekte özel bir milliyeti yoktur. Bu bayram tüm insanlığın paylaştığı evrensel bir uygulamadır. Tüm ilksel kültürler, yani büyük büyük atalarımız bu bayramı kutlamışlardır. Anlamı ve temel mesajı aynı olmakla birlikte bu bayram her kültürde o kültürün “kurtuluş”, “yeniden doğuş” ve “bereket” simgelerinin çağdaş yorumlarıyla bezenerek şekillendirilmiş ve bazı farklı renkler katılarak kutlamalar yapılmıştır.

Bunlara birkaç örnek verecek olursak, en eskilerinden biri, insanoğlunun ilk dinsel edimlerinden biri olan totemist uygulamaların hakim olduğu dönemlerde kutlanan en görkemli şenlik, “İntişuyuma” bayramı adını taşımaktaydı. Bu bayram kısa bir yağmur mevsiminden sonra gelen güzel mevsime geçişte yapılırdı. Yani ilkbaharda. Klanın üyeleri çıplak, yani kutsal olmayan bütün giysilerini çıkarmış oldukları halde, belirlenen bir bölgeye gelir ve burada toplanırlardı. Genellikle toplandıkları bu bölgede efsanevi atalarını simgeleyen taşlar ve kayalar bulunmaktaydı. Burada, bulunan kayaların, taşların etrafına bolluk ve bereket getireceğine inandıkları tozları serperler ve bereket için dilekte bulunurlardı. Tabu adı verilen yasaklama kurallarına uyarak temizlenirler ve tamamen arınmış olduklarına inanarak başka zamanlar için dokunulması dahi yasak olan totem hayvanını kurban ederler ve bu kutsal hayvanı hep beraber yemek için biraraya toplanırlardı. Böylece bu kutsal hayvanda bulunan kutsal özle haşır neşir olurlar ve bu özü kendi benliklerine sindirirlerdi.

Bununla ilgili Anadolu topraklarındaki eski bir uygulamadan da örnek verelim. Frigya topraklarında M.Ö. XII. yüzyıl döneminde başlıca tapınma Ana-Tanrıça Kibele ve onun oğlu ya da sevgilisi olan Attis’e yönelikti. Efsaneye göre Attis ölür, Tanrıça ağlaya ağlaya onu aramaya çıkar, sonra genç Tanrı dirilir. Bu ölüş ve diriliş Mart sonunda bir çeşit kutsal hafta ile anılır ve yine vurgulama bitkilerin kayboluşları, sonra yeniden ortaya çıkışlarının simgelenmesidir.

Sümer’lerde bereket ve aşk tanrıçası İnanna ve güç ve enerji tanrısı Dumuzi her sene belirli bir zamanda birleşirler, bu birleşmenin verdiği enerji ve güç ile doğa tekrar canlanır, dirilir ve ilkbahar gelir. Doğanın tekrar canlanışını kutsamak ve kutlamak için tapınaklarda törenler düzenlenir. Bereketin artması için kurbanlar sunulurdu.

Simgesel içerik olarak benzer bir uygulamayı Hitit kültüründe de buluruz. Hitit çivi yazı metinlerinde adı geçen en eski bayramlardan biri de AN.TAH.SUM adlı baharda yeşeren ve meyvesi yenen bir bitkiden adını alan AN.TAH.SUM.SAR bayramı olarak bilinen ve ilkbaharın gelişinin, bolluğun bereketin kutsanmasının simgelendiği bayramdır. Mevsimsel döngünün simgelendiği diğer önemli kutlamaya ise Purilliya adı verilmiştir. Purilliya sonbaharda kutlanır.

Eski Mısır’da kural koyucu iyicil tanrı olarak simgelenen Oziris’in kötücül tanrı Set tarafından öldürülmesi ile yer altına girişi, aynı zamanda kızkardeşi olan eşi bereket ve doğa tanrıçası İzis’in kendisini tekrar canlandırışı ve yeni doğanın, oğul Horus kimliğiyle canlanması yine bir yaşam döngüsünü simgeler. İzis’in canlandırıcı gücü

suyun toprağa kavuşması, yeni ürünün doğumu baharın canlanışını simgeleyen bir başka örnektir.

James Frazer “Altın Dal” adlı eserinde, doğanın ölümü ve yeniden dirilmesi, bereketli ürün almak için tarlalara kurban sunulması, baharın gelişinin, mayıs ayının kutsanması vb. gibi motiflerin işlendiği çeşitli örneklere yer vermektedir. Kitabının ilk cildinin büyük kısmında farklı coğrafyalardaki ilkel kültürlerden örnekler verir. Günümüz kültürlerinde bunların izlerini takip eder. Kimi zaman şenlik ve coşku içeren doğayı canlandırma kutlamaları, kimi zaman da, insan kurbanlarının yer aldığı ve kurbanın etinin, kanının veya saçının tarlalara saçılması, tahıllara sürülmesiyle bereketin geleceğine olan inanç nedeniyle vahşet sahneleri içerebilmektedir. Frazer’in kitabında insan kurbanından hayvan kurbanına geçişi de izleriz. Kurbanın özünü oluşturan “ver ki alsın” prensibiyle ilkel toplumlarda tanrısal güçlerden, kimi zaman canlı kimizaman cansız kurbanlar karşılığında bereket talep edilmiştir.

Frazer kitabında Mayıs kutlamaları üzerinde de durur. Hatta Avrupa kültürlerinde de yaygın olan bu uygulamaların günümüzde hala canlı olduğunu vurgular. Mayıs kutlamalarının temeli ağaç kültüne dayanmaktadır ve yine doğanın canlanması, bereket, bolluk ile ilintilidir. Baharın mayısta canlandığı yörelerde mart yerine bu uygulamalar mayıs ayına kaymıştır.

Frazer’a göre, Avrupa’nın birçok yerinde, baharda ya da yazın başlangıcında hatta Yaz gündönümünde ormana gidip bir ağaç kesmek ve onu köye getirip sevinç çığlıkları arasında bir yere dikmek bir töreydi ve hala da öyledir. Ya da insanlar dalları kesip her evin duvarına tutturur. Bu törelerden amaç, ağaç –ruhun verme gücünde olduğu nimetleri köye ve her eve taşımaktır. Bazı yörelerde güzel bir genç kız, bazısında küçük bir çocuk, bazısında yeşillerle bezenmiş bir delikanlı mayıs ağacının ya da kutsanan bitkinin taşıyıcısı olarak karşımıza çıkar. Kimi zaman bunlara içinde yumurtaların olduğu sepetler de eşlik eder. Mahallede evleri dolaşıp bereket duaları alırlar. Bu mayıs kutlamalarında kullanılan ağacın, bitkinin cinsi yöreden yöreye değişiklik gösterse de simgelediği anlam aynıdır: Baharın canlanması, doğanın kurtuluşu. Kitapta Rusya’dan, İngiltere’den, İskoçya’dan, Fransa’dan, Bohemya’dan ve başka birçok ülkeden çeşitli örnekler verilmektedir.

Ölüm ve yeniden diriliş motifleri Hıristiyanlığın doğuşundan sonra da varlığını sürdürmüştür. İlkel kültürlerdeki baharda yeniden diriliş genellikle mart ayında bunun kutlanması Hıristiyanlıkta da Paskalya kutlamalarında karşımıza çıkar. Hıristiyan

inancında İsa'nın göğe yükselmesi, Musevilikteki Hamursuz bayramı kültürün süreklilik özelliğinin görüldüğü örneklerdir. Simgesel olarak vurgulanan şeyler hemen her kültürde tarih boyunca ortaklık gösterir. Yeniden canlanma, yaşamın devamlılığı ve karanlıktan, kötülükten kurtuluş.

Görüldüğü gibi tarih içinde ve çeşitli coğrafyalarda doğanın canlanması dönemine denk gelen ve hep benzer olguları vurgulayan bayram niteliğindeki kutlamalar olagelmıştır.

Her inanç gurubu veya ulus, kendi kurtuluşlarının simgesi haline gelen efsane veya efsanevi kişiliği bir şekilde bu doğanın kurtuluşu, yaşamın dirilişi simgesiyle özdeşleştirmiş ve kutlamaya yönelmiştir. Türkler için, Türklerin kurtuluşunu simgeleyen “Ergenekon” efsanesi ile özdeşleşmiş ve çok uzun zaman boyunca bugün Nevruz olarak kutladığımız bayram, Ergenekon Bayramı olarak kutlana gelmiştir. Dolayısıyla Türklerin Farsça'dan aldıkları Nevruz kelimesini bu bayramın adı olarak benimsemelerinden çok önceleri Türk geleneklerinde aynı bayram, “Ergenekon Bayramı” olarak bilinmekteydi ve çok canlı etkinliklerle kutlanmaktaydı.

Ergenekon Bayramı, eski Türklerin inanç sistemlerinde önemli yeri olan, atalar kültürünün, ocak kültü ve ateş kültü ile etkileşerek oluşturduğu bir simgesel bütünlük ortaya koyar. Bu inanç etkinlikleri Türklerin, Kâm (şaman) kültürü ile yaşadıkları dönemin temel öğelerindendir. Eski Türkler arasında Asya Hunları'nın Lung-Ç'eng adı verilen bölgede her yıl haziran ayında; Göktürkler'in Atalar Mağarası adı verilen yörede; Tabgaçlar'ın ise yine ilkbahar başlangıcında ülkenin doğusunda bulunan bir tapınakta (bu tapınağa Taş-ev adını verirlerdi) ata ruhlarına kurbanlar sunarak ve kayın ağacı dikerek yaptıkları törenlerde atalar kültürünün canlı örneklerini görmek mümkündür. Eski Türk geleneklerinde yoğun yer tutan Atalar Kültü'nü biraz açıklamakta yarar görüyorum. Bu kültürün temelinde ölen atanın manevi varlığının yeryüzünde kalmakta olduğu ve geride bıraktıkları kimselerin hayatlarını olumlu ya da olumsuz yönden etkileyebildikleri inancı yatmaktadır. Örneğin ürünün verimli, bereketli olmasında, hayvanların sağlıklı ve verimli olmasında, insan soyunun çoğalmasında önemli rol oynadıklarına inanılmaktadır. Bu alanlarda ataların yardımlarını sağlamak amacıyla da onlara yakarmak, onları mutlu etmek isteği doğrultusunda bazı etkinliklerde bulunulur. Örneğin, ata ruhları için kurbanlar kesilir, yemekler, meyveler sunulur, ölmüş ataları simgeleyen maskeler takarak canlandırmalar yapılır ve onların anısına büyük taşlar dikilir. Bunlar genellikle doğanın canlanması olarak kabul edilen baharın giriş günlerinde yapılır ve kıştan kurtuluş, ölümden diriliş simgeleriyle birleşir.

Türklerin bu eski geleneklerinin bugün özellikle Alevi toplulukların pek çoğunda hâla derin izleri vardır. Günümüzde, Nevruz bayramını mezarlıkları ziyaret ederek oralarda düzenlenen özel kutlama etkinliklerinde bulunmaları bunun yaşayan bir örneğidir. Bu gelenek ayrıca, günümüzde çok sık rastlanan “Evliya” ziyaretlerinin de kökenini oluşturmaktadır.

Eski Türklerin yaradılış efsanelerinin odak noktasında “... *Yüce Göktaarı'nın ilk defa gürlediği, yağz yer, altmış türlü çiçeklerle ilk defa bezediği altmış türlü hayvan sürülerinin ilk defa kişnediği ve melediği zaman sen, 'Türk'ün Atası' yaratıldı*” şeklinde yer alan sesleniş ve Ergenekon efsanesindeki “400 yıl dört tarafı yüksek dağlarla çevrili bir vadide kalan Türk'ün yaşam kavgasında bir bahar günü tekrar ata yurduna dönerek özgürlüğüne kavuşmasının ve varoluşunu haykırmasının” simgelenişi hep aynı ilkeye dayanır. Yeniden doğuş ve kurtuluş simgelerine. Bu simgesel aktarım ileriki yıllara bir ulusun kurtuluş günü olarak yansımış ve 21 Mart günü kurtuluş bayramı olarak eski Türk geleneklerinde kutlana gelmiştir. Hatta Cumhuriyetimizin ilk yıllarında Ergenekon/ Nevruz bayramı bir resmi bayram niteliğinde kutlanılmaktaydı.

Bu bayramın Kıbrıs'ta da yakın zamana dek yoğun bir şekilde kutlanıldığını görmekteyiz. Bu konuda araştırması bulunan Elmasiye Töre 21 Mart tarihinde hem köylülerin hem de ilkokul öğrencilerinin birlikte ortak bir mekanda toplandıklarını, kırdı ip çekme, uzun atlama, koşma, güreş gibi müsabakalar da yaptıklarını ve hatta o gün ailelerin evlenecek çağdaki oğullarına kız beğendiklerini, gençlerin görüştüklarini ve yeni evlilikler için ilk adımların atıldığını kaydetmektedir. Hatta tarihte daha eskilere gitmekte ve 1877 yılında yayınlanan bir kitapta Larnaka Kazasına bağlı Xylophoghhou, Ormidya, Avgoru ve çevresindeki Rum köylerinin bu günü papazlarının başkanlığında Pile Burnundaki “Kırk Şehitler Mağarası”nı ziyaret ederek kutladıklarını, ancak Rum Başpiskoposluğunun bu kutlamaları yasak ettiğini nakletmiştir. Bu yöredeki köylerin ise günümüzde Hıristiyanlaştırılan Türklerin yaşadığı bölgeler olarak bilindiğini belirtir. Töre'nin 1974 teki tespitine göre Mart Dokuzu'nun (eski takvimde 9 Mart, bugün kullandığımız takvimde 21 Marta denk gelir) Kıbrıs'ta yoğun olarak kutlandığı bölgeler İskele (Larnaka) kazasına bağlı Akhisar, Aleminyo, Alaniçi, Akıncılar, Boğaziçi, Cevizli, Geçitkale, Tatlısu, Üçşehitler ve Vuda köyleri; Lefkoşe'ye, Kaççat, Matyatköyleri ve Boğaziçi köyleridir.

Türk kültüründe en yaygın “kurtarıcı simgesi” de “Hızır” olarak bilinir. Dolayısıyla “kurtuluş”u simgeleyen günümüz Nevruz'u veya eskinin Ergenekon'u “Hızır” kişiselleştirmesiyle kurtarıcıya kavuşmuştur. Böylece bu iki simge aynı süreçte

birleşmiştir. Dolayısıyla kimi zaman da bu olgu, Hızır bayramı (Hızır Nebi) olarak da kutlanmıştır. Hızır, zorda olanın imdadına koşan, onu kurtuluşa eriştirendir. Kışın zorlu ve soğuk günlerinden çıkarak, sıcak ve doğanın canlanacağı günlere kavuşmak isteğiyle halk, baharın ilk günlerinde, Hızır'dan sıcaklık dileğinde bulunur. Böylece, burada, geleneklerimizde Hızır'ın ateşi getirmesi ile sıcaklığı simgelediğini görürüz. Ancak, baharda doğanın canlanması için ikinci önemli öge olan suyun da sıcaklığa eşlik etmesi, el ele vermesi gerekmektedir. İlyas ile simgelenen su da, sıcaklığa eklenince, simgesel bütünleme Hızır-İlyas olarak karşımıza çıkar. “Hızır İlyas, Hızır İlyas; Bitti çiçek, geldi yaz” deyişinde de bu vurgulamayı görürüz. Böylece kısaltılmış söylenişle Hıdırellez uygulamasına ulaşılır. Aynı öz anlamın çeşitli yorumsal anlam vurgulamalarıyla, Nevruz, Ergenekon, Hızır Nebi, Hıdırellez simgeleştirmeleriyle kutlandıklarını görmekteyiz.

Aynı işlevden hareketle, yani “yeniden doğuşu” ve “dirilişi” simgelemesi özelliğiyle Türklerin İslam diniyle tanışmalarından sonra oluşturdukları bir sentez olan Bektaşî geleneklerinde de “insanın yeniden doğuşunun (ırfan ve ilim diyarına doğuşunun) – cehaletten kurtuluşunun-) simgelenmesiyle özdeşleşerek, “Kırklar Bayramı” olarak anılmaya başlanmıştır.

Bektaşî geleneklerinde de, Nevruz kutlamaları, güneşin balık burcundan çıkıp koç burcuna girmesiyle başlar. Bu, kışla yazın ara kesitini, Bektaşî deyişimiyle “hatt-ı istivasını” oluşturur. Eski deyişimiyle koç burcu, “hamel” burcu olarak bilinir, kuzu burcu anlamındadır.

Bir yılda iki kez, gece ve gündüzün uzunlukları birbirlerine eşittir. Bunlardan biri koç burcunun girişinde, diğeri ise terazi burcunun girişindedir. Biri, ilkbaharın başlangıcı, diğeri ise, sonbaharın başlangıcıdır. Nevruzla, yani ilkbaharın gelmesiyle tüm doğa, herşey yeniden dirilir, bir anlamda yeni giysilerine bürünür. Böylece, koç burcuna giriş, “ölüm ile diriliş”in ayrıldığı noktayı; birinden ötekine geçişi de simgeler. Kışı zalim, baharı da adalet dağıtan bir hükümdar olarak simgeleştirir Nevruz. Böylece Bektaşî geleneklerinde Nevruz, “ölümden sonra dirilmeyi” (Basuba'delmevt'i) simgelemektedir. Sonbahara geçişte gece ile gündüzün eşitlendiği dönem ise, “ölümden evvel dirilmeyi” (Basukablelmevt'i) simgelemektedir. Bu da, terazi burcuna denk düşer. Yine gece ve gündüz bir olur. O zaman da Bektaşîler keşkül yaparlar. Bu özel güne de, “Kırmızı Perşembe” derler.

İlkbaharla simgelenen bu ana etkenin dışında Nevruz'u Bektaşilerce önemli kılan başka bazı etkenler de vardır, örneğin, Hz. Ali'nin doğum günü, eski Mart'ın dokuzu olarak kabul edilir. Bu tarih bugün kullandığımız takvim ile 21 Mart'a denk gelmektedir. Bazı yörelerde bu günün kutlanışında aldığı özel isim "Sultan Nevruz" kutlamasıdır. Örneğin İzmir Bornova'da çoğunluk Tahtacı Türkmenlerinden oluşan Naldöken köylüleri bu tarihte yaylaya çıkarlar. Halk arasında "Mart dokuzundan sonra dağlar mihman alır" deyişi yaygındır. Kutlamalar burada başlar. Bu tip uygulamaları Kırklareli'nden başlayıp, Doğu Anadolu köylerine dek ülkemizin pek çok yöresinde yaygın olarak görmek mümkündür.

Ayrıca bu gün, Hz. Muhammed'in 'nübüvvet'nin (peygamberliğinin) meydana konulduğu gün olarak bilinir.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi, Türklerin özgürlüklerine kavuştukları, kurtuluş günü olarak, yani Ergenekon bayramı olarak kutlanan gün de bu güne denk düşmektedir. Bu kutlamaların tümünde burçlar esas alınmıştır. Türklerin İslamiyet'i kabullerinden sonra "hicri" takvim kullanmış olmalarına rağmen, söz konusu kutlamaların tümü eski geleneklerin doğrultusunda tarihlenmiştir.

Tüm bu olayların aynı döneme rastlaması da Bektaşiler için bu günün kutsallaştırılmasına yol açmıştır. Ana tema doğumun, dirilişin simgelenmesidir. Hem doğanın dirilişi, hem Hz. Ali'nin doğumu Böylece bir bakıma Mevlüt niteliği taşır. Söz konusu olan, İnsan-ı Kamil simgesi olan Ali'nin Mevlütü'dür. Simgenin çözümlenmesinde cehaletten kurtuluşun, kamil insanlığın doğuşunun kutlanması vardır. Kutlamalar sırasındaki törenlerde de "Mevlüt-ü şah-ı velayettir bugün..." şeklinde geçmektedir.

Hz. Ali'nin hem annesinin adı Fatıma'dır, hem de eşinin. Eşi, yani Hz. Muhammed'in kızı Fatıma-üz Zehra, Bektaşilerce "Fatıma Ana" diye anılır. Annesi olan Fatıma Hanım ise, "Büyük Fatıma Ana" adıyla bilinir. Büyük Fatıma Ana hamileyken, kâbeyi tavaf etmektedir. Bu sırada sancılanır ve bir Cuma günü Hz. Ali Kâbe'de doğar. Henüz peygamberliği müjdelanmemiş olan Hz. Muhammed Büyük Fatıma Ana'yı ziyaret etmeye gittiğinde ona, bir soğan sümbül götürür, "Nevruz'u getirmişiz" diyerek sümbülü verir. Buna çok sevinen Büyük Fatıma Ana, yavrusunu yani, Hz. Ali'yi Hz. Muhammed'in kucağına verir. Hz. Muhammed tarafından Kâbe'de doğan bu bebeğe "Ali" adı verilir. Hikaye böylece devam ederken, Ali doğuşun, dirilişin; sümbül de Nevruz'un simgelerinden biri olur. Bugün de Bektaşilerce hazırlanan

Nevruz sofralarında mutlaka sümbül bulunur. Hz. Ali'yi anmak şeklinde her can sümbülün kokusundan bir nefes çeker. Burada da kamil insanın doğuşunun doğanın canlanması ile müjdelenmesinin simgeleştirildiğini izleriz.

Hz. Ali'nin annesi, Fatıma bint Esed, Kâbe'de doğum yaptıktan 3 gün sonra kucağında çocuğu ile evine döndüğü için (eski Martın 9'unda doğum yapar, 12'sinde eve döner) eski Bektaşî geleneklerinde de Nevruz kutlamaları bir gün öncesinden başlayarak beş gün boyunca sürdürülmekteydi.

Nevruz aynı zamanda Bektaşîlerin en önemli prensiplerinden biri olan “ölmeden evvel ölmeyi” simgelemektedir. Ölmeden evvel ölen insan günah-sevap hesabını bu dünyada yapabilen insandır. İnsanların ölmeden evvel ölebileceği ve öldükten sonra da dirileceği konusundaki yaklaşımlarını Bektaşîler, Nevruz yoluyla anlatmıştır.

21 Martta geceyle gündüzün bir olmasının simgelediği anlamlardan biri de şöyle açıklanabilir. Gündüz, nübüvete işarettir. Peygamberler halkı gündüz ibadete davet etmiştir. Gece ise, velayete işarettir. Evliyalar da halkı gece ibadete davet etmiştir. O yüzden, Bektaşî ayını چراغlar (mumlar) uyanmadan başlamaz. چراغlar uyandırılmadan hiçbir ibadet yapılmaz. Bektaşîler چراغların uyanması (mumların yanması) ile yani akşamın olmasının müjdelenmesi ile birlikte ibadete başlar.

Nevruz'da, nübüvvetle, velayet birbirine eşit olur; bir elmanın iki yarısı gibi. Hz. Muhammed nübüvveti, Hz. Ali de velayeti temsil ettiğine göre Nevruz, ‘Muhammed Ali'nin birliğini, yani ‘tevhid’i vurgulamaktadır. İşte bu nedenle Nevruz için, “*Kırklar meclisine girdi, Kırklar Bayramı oldu*” denilmektedir. Kırklar Bayramı adı Hacı Bektaş Veli yoluna ve Balım Sultan erkannamesine bağlı olan Bektaşîlerce kullanılır.

Kırklar Bayramında Bektaşîlerce uygulanan özel erkanda, “*Ey gönüllerimizci ve gözlerimizi iyiyeye döndürücü, ey geceleri gündüzlere çevirici.. Ey yılları yıllara ekleyen.. Bizim halimizci en iyi hâle çevir*” anlamındaki dilekleri dile getiren cümlelere yer verilir. Nevruziye olarak yazılmış şiirler okunur.

Nevruz töreni sırasında, çoğunlukla özel olarak bestelenmiş olan bu Nevruziyeler bestelerine uygun olarak ve her zaman ayakta okunur. Törenin sonuna doğru Saki derviş törene katılanlara erkana uygun olarak süt ikram eder. Baba Erenlerin gülbankıyla tören sona erer. Bundan sonra herkes birbirinin Nevruz'unu kutlar. Bu tören sırasındaki tüm vurgulamalar, kötülüklerin iyiliklere çevrilmesi, dışlarımızın bayındır, içlerimizin aydınlık olması, yüce toplantılardan ırak ve ayrı olmamak, doğru

yoldan ayrılmamak gibi yüce istekler üzerinde yoğunlaşır. Ayrıca vatana, millete, din ulularına ve orduya hayır dualar edilir.

Ayrıca, Bektaşî geleneklerinde bulunan yıllık kayıt yenileme, yani “baş okutma” denilen işlem de bu dönemde yapılır.

Sonuç olarak, bugün Nevruz adıyla kutladığımız bayram, tüm dünya kültürlerinde insanın oyuncu yönünün (Homo Ludens) de katkısıyla evrensel bir mesajı bağrında saklayan bir bayram niteliğindedir. İnsanoğlunun en önemli beklentisi ve ihtiyacı olan yaşamın devamlılığı arayışına yanıt vermekte, kurtuluşa olan inancı beslemekte ve insana ümit veren bir işlevi üstlenmektedir. Nevruz, eski Türk geleneklerindeki adıyla Ergenekon bayramı, veya çeşitli yörelerdeki değişik vurgulamalarıyla Mart 9’u, Hızır Nebi, Mayıs bayramı veya Hıdırellez tarihlerde coğrafi duruma göre biraz farklılaşma olsa da hep baharın canlandığı döneme gelmektedir ve dünyanın en eski bayramıdır. Belki de evrensel düzeyde kutlananyegane bayramdır. Türkler de tarihlerini bildikleri en eski dönemden bu yana bu bayramı kutlaya gelmişlerdir. Nevruz simgesinin en önemli vurgulaması “yeniden doğma, dirilme, kurtuluş”tur. Böylece canlanmanın, doğanın canlanmasının, cehaletten kurtuluşun, özgürlüğe kavuşmanın iyiliğe erişmenin simgeleştirilmelerinin bütünleştiği ve neşe ve mutluluk içinde kutlanılan barış ve sevinç dolu bir bayramdır.

KAYNAKÇA

- CHALLAYE Felicien (1960). *Dinler Tarihi*. Çev. Camih Tiryakioğlu, İstanbul: Varlık Yay.
- FRAZER, James G. (1991). *Altındal -Dinin ve Folklorun Kökleri-*. c.1, Çev. Mehmet H. Doğan, İstanbul: Payel Yayınları..
- ÇAY, M. Abdulhalük (1991). *Türk Ergenekon Bayramı Nevruz*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. 119.
- HUIZİNGA, Johan (2010). *Homo Ludens-Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme-*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- HUTTER, Manfred (1997). “Religion in Hittite Anatolia”. *Numen*, Vol. 44, No. 1.
- TEMREN, Belkıs (1995). “Bektaşî Geleneklerinde Nevruz Kutlamaları: Kırklar Bayramı”. *Folklor/Edebiyat*. Nisan, Ankara.
- TÖRE, Elmasiye (1990). “Türk Ergenekon Bayramı Nevruz’un Kıbrıs’taki İzleri”. *Türk Kültürü* 324, Nisan, Ankara.
- YETİŞEN, Rıza (1951). “Naldöken Tahtacıları’nda Nevruz ve Hıdırellez”. *Türk Folklor Araştırmaları*, Sayı 23.